

PRAZNOVSZKY MIHÁLY

MIT OLVASOTT A SZAKÁCSNÉ?

Sokféleképpen lehet közelíteni témánkhoz, azaz „a mese és Mikszáth” kérdésköréhez. Talán a legfontosabb megközelítési mód s egyúttal a legaktuálisabb is, ha azt a kérdést tesszük fel: veszélyben van-e a mese? Természetesen nem most, hanem Mikszáth korára érve amúgy költőinek szánt aggodalmunkat. Mikszáth igen sokat írt erről élete utolsó évtizedében, ami mint kiderül, nem is véletlen. Mintha elbizonytalanodott volna ekkor. Nem az öregkor bekopogtató félelme, hanem az új magyar és európai irodalom okozza ezt a bizonytalanságot benne. Hogyan tovább regény? Hogyan tovább *én*? Mi lesz az életművemmel? Érti az újat, műfajban, generációban, olvasói érdeklődésben egyaránt. „...Mikszáth Kálmánban szorongást kelt a maga ‘mesélő írói’ karaktere”.¹ Továbbá azt is megkérdezhetjük s tán címül is választanánk: milyen volt Mikszáth viszonya a meséhez, mint írónak természetesen. De a legfontosabb kérdésünk talán mégis ez lehet: mit olvasott a szakácsné?

A történetet Mikszáth meséli el, de választ nem ad rá. Maga a mese, mint a mesék általában, bizonyára kitaláció, sőt, az is lehet hogy vándoranekdota szintjén létezik az európai irodalomban. Ismerve Mikszáth viszonyát az olvasókhoz, azaz a mikszáthi életmű sajátosságait, értékeit és népszerűségét, talán nem is mese a történet, amelynek a címét Mikszáth adta: *Az én Kritikusom*, és 1905-ben jelent meg. A kritikus szót nagy kezdőbetűvel írja, megkülönböztetve azoktól az irodalmi kritikusoktól, akiket Mikszáth nem tartott sokra, itt is írván, ezek a kritikák csak annyit érnek s csak addig élnek, amíg a szivarhamu lepottyan a földre s elenyésszik.

A pár soros írás szerint a történet Mikszáth kedvenc fürdőhelyén Rohicsón játszódik, ahol élete utolsó évtizedében az író beteg torkát, tüdejét

...Mikszáth Kálmánban
szorongást kelt
a maga
‘mesélő írói’
karaktere...

forráspont

gyógyította nyaranta. Fürdőorvosának többek között volt egy szakácsné betege is, aki belázasodott, s hogy ágyban tartsák, könyvet kértek Mikszáthtól kölcsön. Egy bőröndnyi könyv volt az írónál, éppen új műve jelent meg, s abból adott egy példányt a konyhák mesternőjének.

A történet csattanója szerint: a szakácsnő „...felüti a könyvet az elején, elkezd olvasni, elolvas egy vagy talán két mondatot, lopva rám tekint gyanakodva, megint elolvas egypár sort, mire elmosolyodik, és összecsapja a könyvet.

– A tekintetes úr csúfot tészem velem – mondja kedveskedő, de mégis szemrehányó fejcsóválással, vidám derűvel az arcán, jelezve, hogy értője a jó tréfának.

– Hogyhogy? – kérdeztem meglepetve.

– Ugyan menjen! Hisz ilyet én is tudok írni.”²

És most tegyük fel újra a kérdést: mit olvashatott a szakácsné? Mikszáth azt írja, egy bőröndnyi könyv volt nála, abból adott oda egy frissen megjelent munkát a betegnek. Próbáljuk kitalálni, mi lehetett ez? *A Noszty fiú* semmi esetre sem, mert még csak készül, lehet hogy Rohicsón is formálódik a történet. Az elbeszélés válogatások közül ekkor egy kötet sem jelent meg. Semmi bizonyítékunk nincs rá, csak reményünk, hogy Mikszáth a *Szent Péter esernyőjét* adta oda a szakácsnőnek. Igaz, az tíz évvel korábban jelent meg s éppen egy fürdőhelyen íródott, az ausztriai Gleichenbergben, de miért ne hihetnénk, hogy a már akkor legnépszerűbb könyvét ajánlotta fel gyógyulási segédeszköznek? Én mindenesetre nagyon remélem hogy ez volt az, mert a csattanó nagyon is illik erre a könyvre.

Tegyük egy próbát. Olvassuk fel a regény első fejezetének első bekezdését. De nem úgy, mintha regényt olvasnánk, inkább olyan hangsúlyozással mintha mesét olvasnánk egy falusi közösségben, mondjuk a fonóban, vagy a kukoricafosztás közben sok-sok fiatal vagy idős ember között, akik várják a mesét. Így kezdődik: „Özvegy tanítóné halt meg Halápon. Mikor tanító hal is meg, szomjasan maradnak a sírásók. Hát még mikor az özvegy utána? Nem maradt annak a világon semmije, csak egy kecskéje, hizlalás alatt levő libája és egy kétéves leánygyereke. A libának még legfeljebb egy hétig kellett volna híznia, de úgy látszik, ezt se várhatta be a szegény rektorné asszony. A libára nézve meghalt korán, de a gyerekre későn. Annak meg se kellett volna születnie. Bár akkor vette volna magához az Úristen, mikor a szegény urát. (Istenem, micsoda szép hangja volt annak.) A kis poronty az apja halála után született, de nem későre, egy vagy legfeljebb két hónap múlva. Megérdemelném, hogy a nyelvemet kivágják, ha rosszat mondanék. Se nem mondok, se nem gondolok.”³

Miért tetszhetett ez a szakácsnőnek? Mert arról szólt, ami körülötte van otthon, a falujában, ahonnan esetleg Pestre állt be egy úri famíliához a tűzhely mellé. Tanítóné, temetés, liba, szegénység, falu. Minden jól felis-

merhető a történetben számárta. Mindez az ő élethelyezte, élethelyszíne, az ismerőseiről olvas. És a mesélő elbeszélő stílusa pont olyan, mint az övé. Hát ő is ezt mondja, és neki is ezt mondják otthon, akár két pletykázás közben a kerítés mellett, a templomajtóban, a fonóban: „Micsoda szép hangja volt annak – megérdemelném, hogy a nyelvemet kivágják, – Isten bűnemül ne vegye, – hiszen uramfia” stb. stb., végig az első fejezetben. Olyan ez, mint a mese, amelyet ő is hallgatott még kisleányka korában, most pedig lehet, ő mond tovább asszonytársainak, gyermekeinek. Nem könyv, tehát amit olvasásra kapott, hanem mese, a tekintetes úr pedig nem író, hanem mesemondó – zárhatta le magában a felismert megtévesztés tanulságát.

Honnan ismeri Mikszáth a mesét, a mesék világát, helyszíneit, szereplőit, fordulatait, nyelvi eszközeit? Természetesen a népmesékből. Az utóbbi évek Mikszáth irodalmának újdonságát egy zenetudós, Bereczky István szerezte a Mikszáth életmű új szempontú elemzésével.⁴ Azt vizsgálta, hogy a szklabonyai gyermekkor világa, annak is folklór elemei (mesék, mondókák, csúfolók, játékok stb.) miként vannak jelen egyfelől Mikszáth műveiben, másfelől pedig a magyar népi hagyományban. Gyakorlatilag, amit Mikszáthnál olvasott, mindent megtalált a korabeli gyűjtésekben, szakirodalomban, illetve rálelt sajátosságos, csak Nógrádban vagy éppen Szklabonyán használt nyelvi elemekre is. Mikszáth hihetetlenül gazdag világot őrzött magában, a gyermekkor tudat alatt elrejtett hiedelemvilágát. Mindezt a megfelelő pillanatban megtalálta és alkalmazta írásának megfelelő helyén. Vagy tudatosan vagy ösztönösen történt mindez, de minden esetben a szövegnek azon helyén, ahol az kellett. Cselekmény továbbvivőnek, jellemzőnek, jellem-gazdagítónak, játékosságnak, humornak, tragédia előszelének – mindennek a gyökere a 4-5 éves kislány emlékezetében ragadt meg.

És megőrizte a számára ugyanilyen fontosat, a nyelvet, a faluja beszélt nyelvét, amitől ma is olyan kedvelt Mikszáth stílusa. Egy politikai karcolatában, 1895-ben párhuzamba állítja a tanult, azaz rontott nyelv és az otthonról hozott, azaz népnyelv közötti különbséget. Az első lapos és szürke, a másik színes és élvezetes. Apponyi Albert politikai beszédgyűjteményeiről írja mindezt: „Apponyi nyelvezete előkelő, szabatos, formás, de azt a benyomást teszi, hogy Apponyi könyvekből tanulta a magyar nyelvet; nem a bölcsőben a dajkadalból, nem a mezőn a játszópajtásoktól;

*... a gyermekkor
tudat alatt
elrejtett
hiedelemvilága...*

forráspon

hiányzik színe, illata, zamatja, az édes anyaföld szaga róla.” (Nem mondja, de nyilvánvaló, hogy magáról is beszél!)⁵

Nem tekinthetjük tehát véletlennek, hogy amikor a pályakezdő, vagy inkább még mindig sikertelen Mikszáth megjelenteti 1879-ben *Az igazi humoristák* című kötetet, azt a falujának ajánlja. Ekkor még sehol semmi a nagy álmokból, a Mauks Ilonkának ígért világsikerből, egyelőre csak nyomor, olvasói elutasítás, de Mikszáth valahol érzi, valami fontosat kapott otthon. Valami nagyon lényegeset hozott Szklabonyáról, Nógrádból. Még nem tudja pontosan mit, de érzi, már első lépésként meg kell köszönnie. „Ezen könyvemet ajánlom az én szelíd, csendes falumnak. Nem azért ajánlom pedig könyvemet az én csendes szülőfalumnak, hogy ott valaki megvegye s még tetejébe el is olvassa... Hanem azért ajánlom nekik ezt a könyvet, mert tőlük tanultam, ami benne van. Ha van benne valami érdemes, az az övék.”⁶

Mindez segít nekem azt megerősíteni, amit végeredményben eddig s mindvégig kerestem s keresni fogok. Azt a titkot, hogy miből lesz az író? Hogyan lesz a szklabonyai kisleányból, kiválva eredendő közegéből, író? Az egyik válaszom eddig is az volt, hogy a meséből és fantáziából. Nem egy írása kezdődik így: a palóc nép babonás; dajkamesékkel szívtam be a babonát... Ebből az is kiderül, hogy az első, akiktől mesét hallott, az a dajka, az édesanya és a falubeli asszonyok voltak. Van egy másik története saját magáról, a nyughatatlan kisleányról, aki még lázas betegen sem tudott az ágyban maradni. Így írja Mikszáth, „a falu kitűnően mesélő embereit apám odarendelte az ágyamhoz, akik egész éjjelen tartottak kísérteties és mindenféle tündér-történetekkel, amíg el nem aludtam”.⁷ Ezekről a meséktől, amelyek bizonyára nem nélkülöztek megfelelő horrorisztikus elemeket sem, a kisleány megnyugodott, talán még a csukamájolajat is bevette, de mindenesetre meggyógyult. A betegségből kigyógyult, a mese iránti örök vágyból azonban nem. Nem tudta, hogy most válik íróvá.

A másik forrás, azaz út a kiapadhatatlan Mikszáth mesékhez a nagymama volt. Ahogyan őt elképzeljük – ma már csak elképzeljük –, a klasszikus, főköttős, csodás süteményeket készítő, a kandalló vagy kemence mellett mesélő nagymama, akihez érdemes átszaladni a szomszéd faluba. Mert ez valóban így volt. Szklabonyához két kilométerre, Ebeck nevű településen lakott az anyai, Veres nagymama. A serdülő fiúcskát ide már egyedül is elengedhették a szülők, legfeljebb kezdetben egy cseléd kísérte át, később már ez a kísérlet is elmaradhatott. Ő tehát ez a legendás nagymama, aki nagyon hamar felismerte s maga módján formálta is a kisleány élelénk fantáziáját.

Ennek is meg van az irodalmi forrása, *Az ebecki délutánok* című elbeszélés, egyik kedvenc Mikszáth történetem, amelynek igaznak tartom minden sorát. Még akkor is, ha ez szakmai hiba, de létező olvasói magatartás.⁸

Itt él tehát az a nagymama, aki – ahogyan írja Mikszáth – várja őt „foslós kaláccsal, ezüst piculával és szép mesével. Úgy gondolom, hogy a mesék is csak addig voltak szépek, míg ő élt. És hogy tőlem is mesét vár a Magyar Hírlap Albuma, szinte csodálkozom, hogy még mindig mesélnek az emberek, holott a nagymama nincs már meg.”

A nagymamák valóban ilyenek – voltak. Mikszáth pontosan megörökíti őket, talán ez az utolsó láttelel róluk, amelyhez persze Benedek Elek is hozzá tette a maga emlékeit a klasszikus nagymama képről. A modern század aztán átalakítja a családot, a családon belüli élethelyzetet, s már Móra Ferenc sem tud ilyen nagymama emlékhez nyúlni. Mikszáth leírása így hangzik: „A nagymamák rendszerint mind egyformák. Nyugodt, komoly arcuk van, melyet nyájas mosoly édesít meg, fehér hajukon hótiszta főkötőt viselnek, jóságos homlokuk merő ránc, mintha harmonika volna, fürgén tipegnek-topognak, a birsalma illatú szobákban az almáriumok fiókjában mindig-mindig megakad egy kis eldugott nyalánkság, a százfiókos szekrényben valami elajándékozni való csecsebecse. Hol veszik, hol nem veszik, lehetetlen kifürkészni. Amikor nem tipegnek, nem csoszognak bő papucsaikban, akkor rendszeren egy nagy karosszékben ülnek és kötnek, vagy az unokáiknak mesélnek.”

Nyilvánvaló, hogy idilli a kép. A novella 1907-ben íródott, az író hatvan éves, az idő távlata mindet megszépít, egyre többet lép vissza témákért és emlékekért a saját ifjúkorába, s lehet, hogy azt is jelezni akarja a nagyra nővő két fiúgyermekének, hogy ilyen nagymamák már nem lesznek. Miként idilli annak a leírása is, honnan tudott a nagymama ennyi mesét, történetet. Mivel tudta, hogy a kisfiúcska nagyon szereti őt s csodás történeteket hallgatni, könnyű volt rávenni a gyakori látogatásra: „Valahányszor hozzám jössz szívecském, mindig kapsz egy-egy ezüstpénzt és egy mesét.” Mikszáth szerint a nagymama mese-forrása az ősforrás volt, maga a népmese. Állítólag a kis birtokának egy részét úgy adta ki bérbe, hogy nem kért érte semmilyen anyagi ellenszolgáltatást. Csak egy mesét. Húsz napszám helyett húsz mese. A falu tele volt híres mesélőkkel, volt, aki nemcsak tovább adta amit tudott, hanem maga is talált ki ilyen varázsos meséket.

Visszatérünk tehát az eredethez, a népmeséhez. És máris rátatalunk annak igazolására mit maga Mikszáth mond, s amiben soha nem kételkedtünk, ismerve az életművet. Amikor 1904-ben, már a nagy életösszeg-

*...a nagymamák –
ez az utolsó
láttelel róluk...*

forráspont

zések és visszatekintések évtizedében megkérdezték a legkedvesebb könyvei felől, azaz mit olvasott gyermekkorában, mi hatott rá, egyik félmondata pontosan erre a „nagyamamai” alapélményre vonatkozik: „Elbeszéltnem a regényíróktól tanultam, hanem... a magyar paraszttól.”⁹

Szóval az ebecki nagymama, azaz közvetve a magyar paraszt (értsük bele nyugodtan a tót parasztokat is, hiszen kevert nemzetiségű vidék ez Szklabonya körül) – s összegezve: a népmese az, amely meghatározza

Mikszáth írói tehetségének kialakulását. Nyilvánvaló ez csak a kezdet volt, ezt maga

Mikszáth is sejteti, hiszen a nagymama gyermekmeséiből történetek lettek, anekdoták, mígnem aztán a gimnazistává, nagyfiúvá váló unokának elhangzott az utolsó mese is. Ezzel az otthoni tanítás befejeződött, kezdődhetett az írói pálya, amelynek minden szintjén építkezhetett Mikszáth az ebecki és szklabonyai délutánok–esték fantázia anyagából.

Nem is hihetünk tehát neki amikor *Az ebecki délutánok* végén így sóhajt fel: „A nagymama tallérjaira hála istennek, nincs ez idő szerint szükségem, pedig de szépek, új-

veretűek voltak, hanem a furcsa kis meséire már rászorultam, pedig se nem szépek, se nem újveretűek”

Mi persze tudjuk, hogy ez nem igaz, van még mesélnivalója Mikszáthnak bőven, hiszen már formálódik a legnagyobb mesekönyv *A fekete város*, s még mi minden készülhetett volna az írói műhelyben, ismerve a vázlatos elképzeléseket!

De vajon valóban veszélyben volt a mese? Mikszáth szerint igen. Tudjuk, kritikus, cinikus, végül kiábrándult megközelítéssel szemlél mindent – politikát, társadalmat, oktatás, fejlődést –, mindent, ami Magyarországon körülveszi. És benne az irodalmat is. S annak egy eszközéért, az alapvetőért aggódik – a mese kiszorulásáért. Azt mondja a Noszty fiú utószavában: a jövő a riporté, a tényirodalomé. Úgy véli, az új világ, amely századnak, civilizációnak, emberi kapcsolatoknak, olvasói igényeknek is új, már nem érdeklődik a mese iránt. Itt most elsősorban a fantáziára gondol, hiszen példázatai között Dumas, Dickens, Victor Hugo és Jókai szerepelnek. Ők a nagy mesemondók, akik eltűntek a világból s már nem is lesznek utódaik. A mese, a történet tehát kihal, megszűnik, s a fantázia helyét átveszi a tényirodalom. „...az elbeszélés a meséből keletkezett. A ‘hol volt, hol nem volt’ és a ‘még most is élnek, ha meg nem haltak’ két cölöpe

...a *prakticizmus*
vezeti
olvasási szokásukat...

közt mozgott.” Ez a alkotói világ változik meg s lépnek a mesehősök helyére az életből átvett figurák és események.¹⁰

S rávilágít egy alapvető gondra, amit mi ma itt ebben az országban és alighanem az egész világon alapvető olvasásszociológiai gond. Lehet sokféleképpen magyarázni, az aggályoskodók érveit lesöpörni, a helyzet súlyosságát elbagatellizálni, de hogy valóságos helyzettel állunk szemben, az nem vitatható. Az emberek nem olvasnak, ha olvasnak, akkor pedig érdeklődésük teljes egészében eltolódott az igénytelen irodalom felé, másrészt pedig csak a praktícizmus, az egyirányú gyakorlati igény vezeti olvasási szokásukat. Mikszáth 1882-ben a várpa-

lotai rablógyilkosságról írván alapvetően az újságírói morál megváltozásáról, azaz süllyedéséről gondolkodik. Szerinte a sajtót nem a tények hanem a szenzáció érdekli immáron. (A nagyvárosi bulvár sajtó még meg sem született!!) Ehhez egyértelmű jelzésként a táviratot látja, mint a gyors és azonnal információ küldés legújabb eszközét. Ez számára az újságírás etikájának a változását és süllyedését is jelenti, de jelent még nagyobb bajt: a közönség igényének minden kontroll nélküli kiszolgáltatását. A közönség igénye pedig egyre gyengébb. „Még a távírda drótja is, mely azelőtt csak államférfiak, hadvezérek felelősségteljes dolgait és szavait vitte szét a világba, gazemberek és tolvajok vallomásait zúgja, mintha ki tudja micsoda fontos dolog volna az emberiségre, hogy elvetemedett gonoszok mit mondanak és hogyan viselik magukat.” S a következtetése: „már évek óta kezdődött a szenzációnak a felkarolása, a sajtó kilépett lassanként abból a méltóságos álláspontból, melyen vezetője volt a publikumnak s leszállott ahhoz, és az ő ízléséhez alkalmazkodott – hogy tessék. Nem azt nézte, hogy milyen olvasmányt *szeretessen* meg a közönséggel, hanem hogy milyent szeret az most.”¹¹

Miért aggódik Mikszáth? Aggódik azért, amit már említettünk, azaz a mese eltűnéséért. A mese alatt itt és most a történetet, a fikciót kell értenünk. Aggódik a magyar nyelvért, annak romlása miatt. Sajátságos módon itt is visszatér népnyelvhez, azt írván, a magyar paraszt még tudja őrizni a nyelv tisztaságát, mert nem olvas könyveket. (!) Ha olvasna, írja 1904-ben, akkor ez a nyelvi réteg is tönkre menne, hiszen veszélyeztetve van az irodalomban felismert nyelvi lezülléstől, egyszerűsödéstől, a színes nyelvi elemek elvesztésétől. „A népnél tehát mégis megmaradhat a ma-

...Mikszáth
aggódik a mese
eltűnéséért...

forráspont

gyar nyelv friss pompájában, liliom tisztaságában, teljes édességében jobb időkre, és egy szép napon diadalmasan visszavihetjük majd újra az irodalomba, ha majd a magyar kritika erősebb lesz...”¹² Nem járunk messze az igazságtól ha arra gondolunk, Mikszáth a kritikától várja, hogy utasítsa el a modern irodalom általa sem kedvelt műveit, műfajait, főleg a századforduló (naturalizmus, szecesszió) bizonyos megítélések szerinti beteges, züllött és füledt témáit, stílusát.

Mi veszélyezteti a magyar nyelvet? 1907-ben adtak ki egy mesegyűjteményt, amelyhez az előszót Mikszáth írta, ott említi a veszélyeket, azaz azokat a beszédhelyzeteket, ahol csak és kizárólagosan a nyelv romlásával találkozhatunk.¹³

Mikszáth szerint öt beszéd szint van, ahol azonnal szembetűnő a nyelv romlása, a pongyolaság, a kényelem miatt. Ezek, az író szavai szerint: a kuriális azaz hivatalos nyelv a maga kicsavartságával, erőltettségével, azaz a tatik-tetik nyelv. A tanügyi nyelv „ízetlen és színtelen sablonjai”-val. Az újságok „pongyola nyelve és szókötése” mely feltűnően gyorsan beépül az olvasók nyelvhasználatába. Az ún. lipótvárosi magyar nyelv, mondhatnánk a nagyvárosi sznob nyelvhasználat, amelynek „utálatos kiszólásai, formái poloskaszaporasággal teremnek a zsúrokon.” S végül a szónoklati nyelv a parlamentben, azaz a politikai nyelve, „fakó frázisok, elcsépelet, szürke szólamok nyikorognak szénásvillával összehányt sorrendben a honatyai ajkokról.”

Mit kellene tenni, hogy ne így legyen? Mikszáth itt is meglepő választ ad. Hiszen azt vélhetnénk, az iskolát javasolja majd elsősorban, amelyben az ifjúság visszatérhet a szép magyar nyelv ismeretéhez. Az író szerint nem ez a megoldás, mert mire az ifjú Aranyt és Jókait olvas, addigra már meg van a „saját nyelvi struktúrája”, amelyen már sem a tanárok, sem a fiatalok már nem tudnak alapvetően változtatni.

Csak egy dolog léphet itt közbe: a mese –, ezt kell adni a gyermekeknek, véli az író. De itt is meglepő, korán túl nyúló, azaz nagyon aktuálisnak érzett megjegyzése van. Csak a magyar mese az elfogadható és a magyar mesekönyv. Ilyeneket kell megjelentetni, ezeket kell adni a gyermekek kezébe „az angolból vagy németből fordított versikés és mesés könyvek helyett, melyek a szép kivitelű képek miatt kapósak az úri gyermekszobában.” A magyar népmese történeteivel aludjon el a kisgyermek és álmában majd a hallott történet és a magyar nyelv szépsége, összeolvad, eggyé válik, képekké erősödik, s aztán beszélt nyelvé válik.

Mikszáth nemcsak elméleteket gyártott, (legyünk őszinték, egyáltalán nem volt teoretikus), hanem főleg az ifjúságnak szánt műveivel sok esetben a gyakorlatban is bizonyít. Itt is tehetünk egy próbát, ha elővesszük és „mesetanilag” elolvassuk újra egyik ifjúsági regényét *A két koldusdiák*-ot. Minden formai elem benne van, ami egy igazi meséhez kell. Csodás tör-

ténetek, a két fiú elásott kincset lel. Szegény emberekkel történik, akik elindulnak bosszút állni, igazságot szolgáltatni. Igazságtalanság történik, ami sors-azonosító érzelem a hőssel az olvasó vagy hallgató esetében. Megjelenik a szerelem azaz a próbatétel az elérhetetlen, a megszerzendő mesebeli királylány kezének elnyerésére, ami a végén persze sikerül. Csodás képességű állatok, itt a hű kutya. A hősök próbatétele, nehézség, csatátér, erkölcsi próbák, de a tisztességben megmaradás morális példázata. És ott a tökéletes, a mese hallgatói által várt és igényelt befejezés: kiderül az igazság, a gonoszok elnyerik büntetésüket, meg van a fele királyság és a feleség, azaz vagyon, rang, cím, boldogság. Mindez áttéve a Rákóczi szabadságharc korába, amely másfélszáz év múltán már valóban mesés hangulatú magyar világgá változott a nemzet emlékezetben.

A következő gond alapvetően az irodalomban a fantázia hiánya, ami szintén a mese hiányára vezethető vissza eredendően. Mikszáth a híres éves irodalmi antológia sorozatában, az 1909-es almanach előszóban írja meg végleges véleményét *A fantázia és a mesék* címmel.¹⁴ Gyakorlatilag megismétli, összefoglalja mindazt, amit erről addig írt. Az általa kitalált keretjátékhoz egy akkoriban nem is elképzelhetetlen tanügyi helyzetet alakít ki. (Mikszáthnak amúgy is sok baja volt a korszak oktatásügyével, főleg annak irányítóival, az általa „tanügyi bácsiknak” nevezett minisztériumi tisztviselőkkel.) Állítólag egy korabeli reform során az egyik oktatási szakember el akarta törölni a tankönyvekből a meséket, mondván, hogy azok károsak a gyermekek szellemi fejlődésére. A mesék a gyerekek fantáziáját hizlalják s az nem egészséges, inkább zsugorítani kellene a gyermek-fantáziát. A szakemberek között van, aki ellenzi ezt a törekvést, szerinte a mese segít abban, hogy a gyerekek lelke tudjon repülni, azaz merjenek szárnyalóan együtt élni a mesével, beépíteni azt szellemiségük fejlődésébe. Mikszáth természetesen a meséket pártoló pedagógus pártján áll, axiómaszerű megállapítása: „Az emberiséget legpraktikusabb találmányaiban a fantázia segítette. A világ gyönyörűségeinek, a művészetnek, az irodalomnak pedig egyik fő alkotó eleme. Fantázia nélkül nagy emberek nincsenek, se nagy dolgok.” Szépirodalom pedig mese, történet, fantázia nélkül nincs, írja Jókai könyvében: „Tisztelet az analízisnek, a bölcselkedésnek, az irányeszmeéknek, de a meséléshez mégis a mese a legszükségesebb.”¹⁵

Rendkívül fontos szerepe van a mesének, az igazi mesének a gyermeklélemben, ismétli önmagát az előbb említett 1909-es Almanach előszóban: nagyon fontos a nemzeti nyelv szempontjából, ez a nyelv forrása. „Kedves zsuzsu a népmese mindenütt, a nép lelke, fantáziája, érzés és gondolatvilága él abban.” A népmesén és a gyermekeken kell kezdeni a helyzet megváltoztatást. A kisgyerek már a bölcsőben csali meséket hallgasson – ez valószínűleg a mondóka –, utána jöhet a népmese, mert abból szívja be

forráspont

a magyar nyelv titokzatos szépségét, felszívja nemzete lelkét és észjárását. Tisztelet tehát a meséknek, különösen a népmeséknek, tanügyi urak! – figyelmezteti őket. A mesét nem számúzni kell a tankönyvekből, a tananyagból, hanem még többet kell bele szerkeszteni.

Mikszáth idézi egy politikus barátját, aki azon emberek közé tartozik, „aki sokat gondolkozik, míg valamit mond, amin viszont sokat lehet gondolkozni, ha már mondott valamit.” Ő az, az író szerint, aki el akar menekülni a világból, abból ami a modern kort jellemzi. Elege van már az egész tülekedésből, pénz utáni rohangálásból, politikából, az örökös kapaszkodásból és el akarja hagyni az országot. Hova akarsz utazni? Oda ahol enyhébb az éghajlat? – kérdi az író. Nem, válaszolja a barátja – ahol még mesélnek az emberek.

Vajon hol lehet most?

JEGYZETEK

- 1 Nyilasy Balázs: Mikszáth Kálmán esete a mesével, a riporttal, a komikus-humoros románccal és a Noszty fiúval = *Kortárs*, 2006, 7–8. sz. 98–115. old.
- 2 Mikszáth Kálmán ars poeticája, Bp. 1960. Szépirod. Kiadó 238. old.
- 3 Beszterce ostroma – Szent Péter esernyője, Bp. Unikornis Kiadó, 1993, 191. old.
- 4 Mikszáth Kálmán és a gyermekjátékok világa, Bp. 1996. Akad. Kiadó.
- 5 Apponyi beszédei = Mikszáth Kálmán összes művei. 84. k. Cikkek és karcolatok. Bp. 1992. 79. old.
- 6 Az igazi humoristák = Uo. 54. k. Cikkek és karcolatok, Bp. 1968. 263. old.
- 7 Legkedvesebb könyveim = Mikszáth Kálmán ars poeticája, Bp. 1960. 275. old.
- 8 Az ebecki délutánok = Hátrahagyott munkák, Emlékezések, tanulmányok, Bp. é. n. Franklin társ. kiadása, 39–48. old.
- 9 Legkedvesebb könyveim = Mikszáth Kálmán ars poeticája, Bp. 1960. Szépirodalmi Kiadó, 277. old.
- 10 A Noszty fiú esete Tóth Marival, Bp. 1997. Unikornis kiadó.
- 11 A rablóromantika – fölmelegítve = Mikszáth Kálmán ars poeticája, Bp. 1960. Szépirodalmi Kiadó. 204–205. old.
- 12 Almanach előszó 1904 = Uo. 159–160. old.
- 13 Előszó a mesegyűjteményhez (1906) = Hátrahagyott munkák. Franklin társ. Bp. é. n. 227–233. old. Mikszáth maga is irt meséket. Néhány cím: Tündérvilág. Válogatott mesék gyűjteménye az ifjúság számára 9 képpel. Írta Kálmán bácsi. 1875; Otthon és zöld mező, gyermekek olvasmánya 1888; Tavaszi napfény, otthon és zöld mező gyermekversek, 1890; A keresztmama meséi 1897 (ez most megjelent új kiadásban, 2006-ban.)
- 14 Mikszáth Kálmán ars poeticája, Bp. 1960. Szépirod. Kiadó 195–202. old.
- 15 Jókai Mór élete és kora, Bp. 1997, Unikornis kiadó. 1. k. 89. old.